

Ovdje tiskana građa nalazi se u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu, odjel Muzej Srba u Hrvatskoj. Priređivanje građe za tisak započelo je još dok je Muzej Srba u Hrvatskoj bio samostalna ustanova. Suradnja Muzeja i H. Čurića u tom radu je kasnije prekinuta, te je potonji mogao sam nastupiti kao priređivač. Uza sve to mogao je — u bilješci kojom zahvaljuje na pomoći tadašnjem kustosu Mariji Šercer i direktoru Muzeja Fedoru Moačaninu — precizirati da se ta pomoć sastojala u transkripciji svih dokumenata zbirke (tekstovi su uglavnom na srpskom ili hrvatskom jeziku i pisani ćirilicom, a nekoliko ih je na ruskom, talijanskom i njemačkom), izradi svih regesta (koje je priređivač minimalno mijenjao) i dijela bilježaka, te izradi registra autorâ i registra ličnih i geografskih imena. Time bi precizirao i vlastiti udio u priređivanju građe za tisak. Kopija rukopisa stoji u Povijesnom muzeju Hrvatske na raspolaganju istraživačima.

Nikša Stančić

ZBORNİK O LJUDEVITU GAJU

U povodu 100-godišnjice Gajeve smrti, Institut za hrvatsku povijest objavio je 1973. u sv. 3 svojih »Radova« priloge koji su bili saopćeni na znanstvenom skupu o Lj. Gaju održanom 9. i 10. XI 1972. u Zagrebu ili su mu bili namijenjeni. Tako je nastao zbornik radova (str. 300) u kojima se odražava današnje stanje u proučavanju Gajeve ličnosti i djelatnosti.

Između šesnaest priloga uvrštenih u spomenuti zbornik ne odnose se svi na Gajevu ličnost neposredno nego neki obrađuju pojave i probleme vezane uz hrvatski preporodni pokret kojem je Gaj utisnuo svoj neizbrisiv pečat. Poneki, doduše, govore o Gaju, ali ne produbljuju naše dosadašnje znanje o njemu.

Na prvom je mjestu rasprava Jaroslava Šidaka, Ljudevit Gaj kao historio-grafski problem (7—34), u kojoj je obuhvaćena sva problematika u vezi s Gajevom ličnošću i djelatnošću u dotadašnjoj literaturi.

Iako je Dalibor Brozović posljednjih godina češće raspravljao o značenju ilirskog pokreta za postanak hrvatskoga jezičnog standarda, ipak je u svom prilogu »O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije« (35—63) zacijelo dao, u načelu, konačan oblik svojoj koncepciji o tom jezičnom procesu u kojem je Gaj doista odigrao odlučnu ulogu, ma kako ona bila uvjetovana cijelim dotadašnjim genetskolingvističkim razvojem u Hrvata.

Ovu raspravu, po svom izrazito historijskom pristupu problemu neobično važnu i poučnu za povjesničara uopće, dopunjuje donekle prilog Zlatka Vinčea, Odnos Ante Kuzmanića prema Ljudevitu Gaju (s osobitim obzirom na grafijsko-jezičnu problematiku) (65—91). Težište mu je, dakako, na Kuzmaniću i njegovu otporu prema Gajevoj pravopisno-jezičnoj reformi, ali je riječ o razvojnoj komponenti koja se u cjelini ipak uklapa u hrvatski preporodni pokret. Kuzmanićevo značenje za taj pokret nipošto se ne iscrpljuje njegovim dalmatinskim »separatizmom« — ako se spomenuti otpor može tom riječju uopće označiti.

Stanovitom dopunom Brozovićevoj raspravi može se smatrati i članak Miodraga Popovića, Ljudevit Gaj i Vuk St. Karadžić (93—110). Pitanje međusobnog odnosa ove dvojice i njihovih idejnih koncepcija, u osnovi različitih i čak suprotnih, nije iste vrste kao pitanje Kuzmanićeva odnosa prema ilirizmu, iako se neke sličnosti među njima ne mogu previdjeti. Za razliku od Kuzmanićeva hrvatstva, Karadžićevo je dosljedno poistovjećivanje štokavštine s pripadnošću srpskom narodu potka-

palo ilirizam u njegovim temeljima i ugrožavalo proces nastajanja hrvatske nacije koji je upravo u ilirizmu dobio svoju ideologiju. Autor, naprotiv, jače potcrtava ona obilježja u radu Gaja i Karadžića koja su u daljem razvoju služila zbližavanju hrvatskog i srpskog naroda, za što ima također opravdanih razloga. Iako pojednostavljena tvrdnja o »odricanju« hrvatskog imena od strane iliraca, zajedno s Gajem, ne odražava dovoljno svu složenost u procesu stvaranja hrvatske nacije, autor je pitanju Karadžićeva utjecaja na Gaja i njegov pokret pristupio trijezno i nepristrano. »Očigledno«, konstatira on, »Gaj je već 1830. u znatnoj meri samostalna ličnost, čija je misao pre svega izraz konkretnih i nacionalno političkih potreba Hrvata« (94). Međutim, autorovu mišljenju da se Gaj, »po prirodi više pesnik no političar, na svoju nesreću bavi politikom« (105), mogu se suprotstaviti mnogi argumenti koji upravo političkoj komponenti u djelatnosti Lj. Gaja osiguravaju prvenstvo pred svim ostalima.

O idejno-političkom razvoju i shvaćanjima Gajevim raspravljaju u ovom zborniku dvije historičarke iz inozemstva koje napose proučavaju ilirski pokret.

Elinor Murray Despalatović, koja je u USA postigla nedavno doktorat tezom o Lj. Gaju, razmatra u prilogu podnesenom na znanstvenom skupu o nje-mu, problem odnosa između njegova »sveslavenstva« i »nacionalizma« (Ljudevit Gaj — panslavist i nacionalist, 111—122). Za taj se prilog poslužila uglavnom neobjavljenim tekstovima i bilješkama iz Gajeve ostavštine, po kojoj izvornoj građi njezin tekst dobiva posebno značenje. Iako je konstatirala da je Gaj »postao svjestan da je Slaven [...] prije nego je spoznao da je Hrvat« (212), ipak je na kraju zaključila da je panslavizam bio za nj »važan samo ukoliko je pasivno pomagao razvoju ilirizma« (120). Za ispravno razumijevanje ovog zaključka treba imati na umu da se »panslavizam« ovdje ne upotrebljava u smislu političkog okupljanja Slavena pod vodstvom Rusije nego u duhu Kollárove »uzajamnosti«. Iako neki izvorni podaci iz razdoblja 1843—48. upućuju na mogućnost da se Gajevu sveslavenstvu prida i izrazitije političko obilježje, upotrijebljena građa daje autoru pravo da problem, vrijedan osobite pažnje, izrazi ovom razrađenijom formulacijom: »Dok god, dakle, panslavizam djeluje u skladu s ilirskim i hrvatskim težnjama, valja ga podržati i braniti, no čim se pojave mogućnosti sukoba između panslavizma i ilirizma, odnosno hrvatskog nacionalizma, panslavizam pada na drugo mjesto« (121). Preostaje dakako, da se поближе ispita pretpostavka izražena riječima »ilirizam odnosno hrvatski nacionalizam«. Autor opravdano završava svoj prilog tvrdnjom da Gajev izbor ilirskog imena »nije bio pogreška, jer druga mogućnost nije postojala« (122), ali to još uvijek ne znači da se oba spomenuta pojma mogu shvatiti samo kao sinonimi.

Prilog Ine I. Leščilovske (Moskva), koja je nakon više rasprava objavila 1968. knjigu pod naslovom »Illirizam«, podjednako značajnu po svojim rezultatima i poticajima za dalju diskusiju, ne ograničava se, doduše, na Gaja nego raspravlja općenito o problemu »Austroslavizam i jugoslavizam u hrvatskoj nacionalnoj politici 1848. godine« (285—298). Ovdje nije mjesto da se razmotri ocjena koju autorica daje austroslavizmu, polazeći od sporne pretpostavke da je ta politika težila za federalizacijom Monarhije »na osnovi sporazuma s reakcionarnim klasama« odnosno »s krunom i s feudalno-apsolutističkim snagama« (293). Suprotstavljajući ovakvom poimanju austroslavizma politiku jugoslavizma autorica smatra »glavnim nosiocem ideje o južnoslavenskoj državnoj nezavisnosti« u Hrvatskoj tada Gaja (294). U prilog takvom zaključku doista govore neki izvorni podaci, iako oni, zbog objektivnih uvjeta, nisu prelazili granicu verbalnih izjava. U konkretnoj praksi nije ni Gaju preostala neka druga politika osim austroslavizma, što i sama autorica uviđa, iako je svodi na neshvaćanje političkih prilika i, prema njezinu mišljenju, pogrešan zaključak »da uvjet južnoslavenske nezavisnosti mora postati prije svega gušenje Mađarske« (298).

Gajevi postupci tijekom 1848. mnogo su zamršeniji i do danas još, zbog nedovoljne građe, nisu mogli biti objašnjeni. Dokument, na koji autorica prvi put u literaturi svraća pozornost, iako je on već bio objavljen, i koji bi, kako ona misli, upućivao na »vjerojatno sudjelovanje« Gajevo u »operativnom planu« za dizanje ustanka protiv Turaka, svakako zavređuje pažnju, ali on nije urodio nikakvom akcijom, a niti je Gaj tada (na početku srpnja) uopće mogao utjecati na dalji razvoj događaja. Potkraj istog mjeseca propao je i pokušaj da se posebno poslanstvo Hrvatskog sabora nagodi s austrijskom konstituantom — ne dvorom! — o realizaciji politike austroslavizma, kako ju je sabor u svom čl. XI jasno izrazio.

Autorica je, između ostaloga, pridala osobito značenje korespondenciji A. T. Brlića s Ivanom Filipovićem, ali nije uočila da potonji pomišlja u isto vrijeme na različita rješenja, od kojih mu se ideja »sveslavenske države pod jednom glavom« čini »milija, a i veličanstvenija [...] negoli velika Ilirija, Čehija, Poljska i Rusija svaka o sebi [...]«. Gaj je, pak, na početku travnja, prema Brličevu zapisu, pomišljao čak na to da »postanemo ruski«, iako »Iliri ne prestanemo biti«. Sva su ta maštanja bila u dubokom neskladu sa stvarnošću i nisu u tijek događaja unijela ništa novo.

Gajeva jugoslavenska politika tijesno je povezana s djelatnošću poljskog agenta Franje Zacha, koji je od kraja 1843. do mjeseca svibnja 1848. boravio u Beogradu. Njihovu je suradnju prikazao u svom referatu (Suradnja Lj. Gaja s F. Zachom, 139—159) češki historičar Václav Žáček, koji već duže vrijeme istražuje veze Čeha i Slovaka s Južnim Slavenima u preporodno doba. Iako je o toj suradnji već počeo pisati, vrijednost ovog teksta leži u njegovu znanstvenom aparatu i u »cjelokupnom Zachovu izvještaju o kontaktima sa Gajem i Hrvatima« od 23. ožujka 1844, koji je autor priložio u francuskom originalu svom referatu (151—158), a koji do sada u cjelini nije bio poznat. Prema Zachovu saopćenju koje se osniva na izvjavama Gajeva pouzdanika Stj. Cara, Gaj je tada zastupao misao o »jedinstvu svih Južnih Slavena pod dinastijom Karađorđevića i ustavnim uređenjem države«, sa Srbijom »kao jezgrom nove države a tim i reprezentantom diplomatskih interesa Južnih Slavena« (144).

Na Gajovu djelatnost odnosi se još nekoliko članaka u ovom zborniku. Stijepo O b a d, Doprinos Lj. Gaja širenju ilirstva u Dalmaciji (123—138), iznio je dovoljno uvjerljivih podataka za svoju tvrdnju da je Gaj »uspio stvoriti u Dalmaciji ilirsku jezgru, koju čini inteligencija više pučkog nego plemićkog podrijetla [...] kao društvena podloga pokreta«, iako bi isticanje »osobito školovane omladine« na ovdje izostavljenom mjestu zahtijevalo temeljitiju argumentaciju.¹ Nikola B o n i f a č i ć R o ž i n, Odnos Lj. Gaja prema narodnom stvaralaštvu (161—169), s pravom upozorava na jedno nedovoljno proučeno područje u djelatnosti mladoga Gaja s kojega se sačuvala »velika zbirka rukopisa folklorne građe« pod naslovom »Narodno blago« (162).² Lovro Ž u p a n o v i ć, Važnost Lj. Gaja za hrvatsku glazbu preporodnog razdoblja (171—183), gradi, doduše, isključivo na starijim podacima F. Kr. Kuhača, ali je u ovom cjelovitom prikazu, prvom te vrste, dobro učinio što je ponovo istakao

¹ Kako sam pokazao u bilj. 87 uz moju raspravu: »Tajna politika« Lj. Gaja i postanak njegovih »memoranduma« knezu Metternichu 1846—47 (preštampanu u knjizi »Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća«, 1973), članak »Il grande Ilirio e le tendenze illiriche«, objavljen 1848. u dubrovačkom listu »Rimembranze della settimana«, nije originalan prilog nego prevedeni esej francuskog publicista Hippolyta Despreza (1847). Prema tome, otpada autorova pretpostavka o autorstvu Dubrovčani- na Baldovina Bizzarra (134 i 135).

² O autorovu prikazu Gajeva odnosa prema tobožnjoj narodnoj predaji o Gupčevoj buni usp. J. Š i d a k, Današnja historiografija o hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni 1573, u ovom svesku HZ.

značenje Gajevih napjeva u širenju preporodnih ideja i njegovu zaslugu u polaganju sasvim »jasne programatske osnovice« za dalji razvoj hrvatske glazbe, »bez čega, sasvim sigurno, ne bi bilo ni starta Vatroslava Lisinskoga [...]« (182). Tode Čolak, Gaj i Vraz 1842. godine (185—192), nije pitanje Gajeva odnosa prema pokretanju časopisa »Kolo« osvjetlio nekim novim podacima. S pravom je odbacio kao proizvoljnu tvrdnju J. Horvata »o Vrazovom nastojanju da bude konkurent Gaju na političkom polju« (189, bilj. 9), ali je nesumnjivo pretjerao ocjenjujući uvodnik »Kola« iz pera D. Rakovca kao čin zbog kojega se Gaj morao osjetiti »prevaren i izdan od ljudi kojima je sve praštao« (189), jer su misli, u njemu izrečene, bile tobože »negacija svega onoga što je on, uporno i naporno, toliko dugo radio i čemu je posvetio sav svoj život [...]« (189). Pogotovu iznenađuje bilješka uz ovu rečenicu u kojoj se autor poziva na A. Barca, iako taj ispravno konstatira samo toliko da je Gaj shvatio pokretanje »Kola« »kao konkurenciju, štetnu i njegovim ličnim probicima« (Književnost ilirizma 167). Giuseppe Pierazzi (Trst), Suvremena javnost u Italiji o Lj. Gaju (193—203), sakupio je dosta zanimljivih podataka o odnosu talijanske javnosti prema Gaju i njegovu pokretu, pri čemu je težište položio na pisanje Tommasea i Mazzinia u 40-im godinama.

Osim spomenutih priloga objavljeno je u zborniku o kojem je riječ nekoliko priloga koji se ne odnose isključivo ili znatnim dijelom na samoga Gaja.

Mladi austrijski povjesničar Arnold Suppan razmatra u opširnijem članku (213—239) odnos vrhovnih državnih oblasti prema Gajevim listovima do zabrane ilirskog imena i simbola u njima 1843. Iako je ova tema u originalnom naslovu članka, kako pokazuje njegov sažetak, jasno izražena (*Die illyrischen Zeitungen Ljudevit Gajs im Spannungsfeld der Zensurpolitik 1835—1843*, 238), ona je u prijevodu dobila potpuno drugo značenje (*Mjere cenzure protiv ilirskih listova Lj. Gaja*). Uopće je prijevod teksta vrlo slab, a na mnogo mjesta nejasan i pogrešan; to se ponajprije odnosi na upotrebu administrativno-političkih termina, ali ni njegov sadržaj nije ostao pošteđen od različitih nedostataka (ispalo je, npr., da autor datira postanak proslavljenih »Glogovkinja«, koje su Gaj i Vukotinović ispjevali, u g. 1813; 224).

Autor je svoj članak izradio uglavnom na temelju građe iz poznate zbirke J. Miskolczyja (*A horvát kerdés története és irományai rendi állam korában, 1927/28*), a poslužio se i neobjavljenom građom iz bečkih arhiva.

Iako raspravlja o predmetu koji je već dosadašnja literatura u njegovim osnovnim crtama dobro izložila, ipak je uočio ili jače potcrtao neke pojedinosti vrijedne pažnje. S pravom je odbacio kao neispravno mišljenje o udjelu grofa Kolowrata u pokretanju Gajevih listova (218, bilj. 28) i upozorio na činjenicu »da ni izdavanje novina političkog sadržaja s imenom ‚Novine Horvatzke‘ ni izdavanje književnog priloga pod naslovom ‚Danicza Horvatzka‘, Slavonzka y Dalmatinska‘ nije odgovaralo odredbama vlasti« (222), tj. nije bilo u skladu s privilegijem koji je Gaj dobio. To, dakako, vrijedi i za dalje promjene u imenu, jeziku i grafiji tih listova 1836, koje je Gaj na svoju ruku proveo i preko kojih je državna vlast tada šutke prešla. Opravdano je pri tom istakao značenje prof. Moysesa kao cenzora i poglavitog izvjestitelja ministra policije grofa Sedlnitzkog (223), iako su tome pogodovale i općenite političke prilike. S obzirom na Gajev pokušaj da u svoje novine uvede i ćirilicu važan je podatak da je Sedlnitzky 1837. najprije u načelu pristao a zatim tu namjeru u tadašnjim prilikama ocijenio kao nepogodnu (225). Autor je, nadalje, dobro učinio što je svratio pažnju na bojazan koju je u vrhovima vlasti pobudilo širenje ilirizma u Vojnoj Granici (231), a ispravna je i njegova trijezna ocjena kraljeva ručnog pisma o zabrani ilirskog imena (235). Ipak je, povodeći se za pristranim E. Zerpakom, pretjerao ocijenivši pisanje iliraca na početku 1842. kao »pravo ratno huškanje« protiv Mađara (228, bilj. 94), a njihovu

»Davoriju« kao »ratnu pjesmu« koja »otvoreno poziva na oružani otpor« (229). Za razumijevanje odnosa iliraca prema Mađarima svakako su odlučniji njihove programatski spisi objavljeni iste godine.

Gajeva se uloga, dakako, nije mogla mimoći ni u mnogo širem pokušaju Endre Arató - a da utvrdi »Karakteristične crte nacionalnih ideologija slavenskih naroda u prvoj polovici 19. stoljeća« (259—284). Na žalost, ni taj tekst nije preveden kako treba, a mjestimično je i nejasan. Iako je autor poznat kao dobar poznavalac preporodnih pokreta u Slavenu, on se u ovoj poredbenoj raspravi morao jednim dijelom osloniti na literaturu, pa o njoj ovisi i poneki važniji podatak na kojem on gradi svoje zaključke. Što se Gaja tiče, preveliko pouzdanje u biografiju J. Horvata (1960) odvelo ga je na osjetljivu stranputicu. Ne može se Gaju tako uopćeno pripisati koncepcija — iako je autor ocjenjuje kao nerealnu — »da uz pomoć carske Rusije stvori takvu južnoslavensku državu (Veliku Iliriju) koja će pod hrvatskim vodstvom ujediniti austrijske, ugarske i turske pokrajine nastanjene Južnim Slavenima« (279).

Nastojeći da utvrdi neke »karakteristične crte« u preporodnim ideologijama slavenskih naroda, pisac je osobitu pažnju obratio pitanju uloge koja je u njima pripala koncepcijama prirodnog i historijskog prava. Točno primjećuje da je »nacionalna ideologija i inače bila eklektička« (270), te da je »i među slavenskim narodima prevladavala ideja o prirodnom pravu koje je smatralo narod nezavisnim od države i često kao najvažnije obilježje narodnosti uzimalo jezik, a ne državnu samostalnost« (265). Uza sve to nalazi »posebnost« ilirizma u tome što je on »moderni građanski pokret« spojio s »pokretom plemstva kao etničku i teritorijalnu nacionalnu koncepciju« (267). Iako tom prijevodu nedostaje potrebna jasnoća, ipak se stječe dojam da pisac ne uočava dovoljno bitnu »posebnost« ilirizma, tj. da taj od početka spaja u sebi ideju »ilirske narodnosti« s političkim »kroatizmom«. To sažimanje obiju temeljnih misli u njemu značajno je već za sve neposredne preteče ilirskog pokreta, pogotovu Draškovića i Derkosa, pa se ono ne može staviti na istu razinu niti s »bohemizmom« niti s mađarskom nacionalno-teritorijalnom idejom. Ni mađaronstvo ne pokazuje u hrvatskoj sredini obilježja značajna inače za nacionalnu asimilaciju viših slojeva. Za razliku od talijanaštva, koje pisac uopće ne spominje a kojim bi mnogo bolje mogao ilustrirati svoje razmatranje o asimilaciji, mađaronstvo nije u nas — ni tada ni kasnije — istovjetno s denacionalizacijom. Što više, u preporodno doba suprotstavlja ono ilirizmu čisto — »horvatstvo« s njegovom izrazito kajkavskom tradicijom.

S obzirom na veoma prošireno mišljenje o stvaranju nacionalnog tržišta kao neophodnom preduvjetu za rađanje svake nacionalne ideologije, pisac nacionalno konstatira da niti Hrvatska nije tada imala »svoje samostalno nacionalno tržište« (276). Budući da se u krajevima s tuđinskim veleposjedom nije »stvorilo nacionalno tržište kao odraz odlučujuće većine stanovništva, već je razvoj započeo na zajedničkom području, u ekonomskoj zajednici koja se prostirala do državnih granica« (276), bilo bi doista »neumjesno nacionalnu ideologiju kruto, čak vulgarno, povezivati s željom za budućim stvaranjem ekonomskog jedinstva i nacionalnog tržišta« (277).

Ovim primjedbama nije ni približno iscrpljena problematika koju pisac u ovom pokušaju tipologije slavenskih nacionalnih ideologija obuhvaća. U daljem istraživanju svakako će biti potrebno položiti težište na produbljenje upoznavanje onih specifičnih obilježja koja su za njihovo bolje razumijevanje odlučnija od isticanja osobina koje su im bile zajedničke.

Pitanje ekonomske integracije dodiruje posredno referat Miroslave Despot o F. F. Šporeru, »zagovorniku gospodarskog napretka Hrvatske u vrijeme Ilirizma« (241—258). Iako Karlovcjanin F. F. Šporer nije nepoznat — u povijesti našeg šu-

marstva dodijeljeno mu je već odavno istaknuto mjesto — ovaj je prilog vrijedan po tome što prvi put pokušava u cjelini prikazati njegovu publicističku djelatnost kojom je 1839. dalje obuhvatio različita područja ekonomskog života. O njima je ponajviše pisao u Gajevim listovima.

Jaroslav Sidak

HOLM SUNDHAUSSEN, DER EINFLUSS DER HERDERSCHEN IDEEN AUF DIE NATIONSBILDUNG BEI DEN VÖLKERN DER HABSBURGER MONARCHIE, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 27, München 1973, 191.

U svojoj disertaciji pod gornjim naslovom, koja je 1972. primljena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Münchenu, Sundhaussen je poredbenim istraživanjem želio proučiti utjecaj misli i ideja njemačkoga filozofa i književnika J. G. Herdera (1744—1803)¹ na stvaranje nacije u Mađara, Slovaka, Čeha i Južnih Slavena koji su se nalazili u okviru Habsburške monarhije. Tom je istraživanju kao podloga poslužila građa koja je u obilnoj literaturi o Herderu i o modernim narodnim pokretima »već bila obrađivana s raznih gledišta i s različitim rezultatima« (str. 7). Svu tu građu S. je htio obuhvatiti u jednu cjelinu i iz nje izvesti »neku vrstu tipologije« za preuzimanje Herderovih ideja i »njihova dijalektičkog odnosa prema povijesnoj stvarnosti« (7). Kao uvod daje pregled »kulturnih veza između njemačkog jezičnog područja i jugoistočne Evrope« (9—23), zatim izlaže »Herderove spoznaje o državi i o slavenstvu« (24—63), a kao okosnicu radu uzima »Herderovo značenje za nacionalno buđenje pojedinih naroda« (64—180).

Autorova je namjera hvalevrijedna, ako se ima na umu »šarolikost tumačenja« Herderova utjecaja, koju pretežno treba svesti na raznolikost ideoloških stavova raznih interpretatora (E. Teray).² Bilo bi zbog toga potrebno da se jednom uspoređi sav stvarni doprinos i domet dosadašnjih istraživanja o utjecajima Herderovih ideja, da se pri tom ujednači terminološki sustav te da se ocijeni ideološki stav i pristup tom problemu u pojedinih autora. Na žalost, autor to primjećuje tek u bilješki na kraju knjige (182).

Sundhaussen se uglavnom ne služi izvornom građom, već onom koju je našao u literaturi. Već se u prvom poglavlju, pod naslovom »Rasprostranjenost njemačkoga jezika« (9—14), očituje nesigurnost i nepouzdanost takva postupka. On, naime, iz Taubeova opisa Slavonije (1777) navodi prema Valjavcu³ da se »u Slavoniji sve više govori njemački« (12). Taube je, međutim, na istoj stranici svoje knjige zabilježio da je »glavni jezik zemlje ilirski«, a da puk — a to znači više od devedeset posto žitelja — i »grčki« popovi i kaluđeri većinom ne znaju njemački jezik, koji je postao jezikom »postojnoga svijeta«. Ako se uzme u obzir Herderova teza da »narod postaje samo po jeziku« (26) i da bez »općega jezika zemlje i materinskog jezika nema zajedničke domorodne prosvjete [...] nema domorodnog općinstva«, tada će

¹ O Herderu usp. N. Ivaništin, J. G. Herder i ilirizam, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru II, 1960/61, 196—225; M. Trivunac, Herder i Sloveni, Strani pregled VI, 1935, 53—76.

² E. Terray, J. G. Herders Slawenbild und seine Rezeption in der slowakischen Literatur des 19. Jahrhunderts, Philologica Pragensia XII, 1969, 65—82.

³ F. Valjavec, Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa, I—V, München 1953—1970, III, 116, prema: F. W. Taube, Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien, I—III, Leipzig 1777—1778, I, 63.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE